

"НЕКОРОНОВАНИЙ КОРОЛЬ УКРАЇНИ"

(до 480-річчя від дня народження князя Василя-Костянтина Острозького)

Постать В.-К. Острозького, незважаючи на численні дослідження вчених XIX—XX ст., і досьогодні залишається до кінця незбагненою, складною, подекуди навіть суперечливою, проте, незаперечно, величною, сильною, діяння його є знаменними для України, а розпочаті ним справи мають продовження і сьогодні.

Як зазначено у дослідженні митрополита Іларіона "Князь Костянтин Острозький і його культурна праця", "польські вчені вели Острозьких від короля Данила Галицького. Український вчений М. Максимович виводив Острозьких від князів Турівських і Пінських. Проф. М. Грушевський схильний виводити рід князів Острозьких від князя Давида Ігоревича. Це давні князі Городнянські, що сиділи на північній Погорині. Але давнє народнє передання і сам рід виводив князів Острозьких від Київського великого князя Володимира Святого".¹

Останній український православний князь із відомого старовинного роду Острозьких Василь-Костянтин народився у місті Турові наприкінці 1526 чи на початку 1527 р. Точна дата його народження невідома, названі роки народження згадуються однаково часто. Він був сином князя Костянтина Івановича Острозького (помер у 1530 р.) від другого шлюбу із князем Олександром Семенівною Оленькович — Слуцькою. Князь мав рідну сестру Софію та від першого шлюбу батька із Тетяною Гольшанською (померла 1521 р.) брата Іллю.

Костянтин Іванович Острозький в історії України постає як князь-воїн, захисник рідної землі від численних нападів татарсько-турецьких орд, він надбав величезні багатства, котрі потім успадкує і примножить його син Василь.

Високо оцінив заслуги Костянтина Івановича Острозького П. Куліш. Він зауважив: "Національна стійкість його значила багато для нашої Русі, уже захитаної в своїй національності. Він позоставив по собі найкращу пам'ять серед польських і українських лицарів. Був він найхоробрішим поміж своїми працівниками і найсправедливішим у поділі військової здобичі. З полоненими поводився по-християнському. Дозволяв приходити до себе найменшому прохачеві. Нагороджував за заслуги своїх соратників так щедро, як ніхто".²

На противагу батькові, Василь-Костянтин виступає більше князем аполітиком, князем-просвітителем, захисником віри православної, примножувачем культурних надбань. Проте, коли треба було стати на захист своєї землі, то робив це із честю.

Не раз зі своїм військом виступав проти татар і завдавав їм поразки. Відомо, що 1575 р. він розбив їх під Синявою, 1577 р. — під Дубно, 1578 — під Острогом.³

Про неординарний розум та здібності князя Василя-Костянтина свідчить той факт, що великий князь Литовський і польський король Сигізмунд I у 1541 р. визнав його, 15-річного юнака, повнолітнім, надавши половину батькових володінь, а саме: Дубно, Дорогобуж, Здесель, Звягель, Крупин і Здобицю. Друга половина родинного майна ще деякий час залишалася в руках Беати, вдови по братові Іллі та її доньки і племінниці князя Гальшки (її постать в роду Острозьких надзвичайно приваблива і трагічна).

Беата, як зазначає дослідник П. Шумовський, "той правдивий злий геній Острога", вийшла вдруге заміж у 1565 р. за Альбрехта Ласького. "Ласький не був щасливий з того подружжя й 1569 р. вивіз її до свого замку в Кезмарку й там вкинув її до в'язниці, забравши перед тим її гроші".⁴

Маючи лише 24 роки, князь Василь-Костянтин став старостою Володимирським і воєводою Волинським. А у 1560 р. король іменував його воєводою Київським і він залишався ним до смерті, хоча самому Києву уваги приділяв небагато, "лишав київський замок у сумнім стані",⁵ більше дбав про свої родові землі. Названі титули давали змогу ще більше розширити володіння Острозьких.

Про багатства та землі князя Острозького загалом маємо у літературі дуже різні свідчення. Скажімо, у названій праці Митрополита Іларіона із посиланням на П. Батюшкова зазначено, що "йому належало 25 міст, 10 великих містечок та 670 сіл, це крім того, що князь поприписував до різних церков та монастирів".⁶ А у дослідженні П. Шумовського подано ще обсяговіші дані. Солідаризуючись із думкою Кардашевича про те, що князь "втричі багатший за самого короля", П. Шумовський пише, що у "його маєтку було: 80 міст, 2,700 сіл, 1000 "слобод" (де віддавано землю на 24 роки без чиншу), 15,524 чиншових наділів (по 25 зл. за 30 моргів), 3000 млинів, незліченні табуни коней, при чому самих расових маток коло 4000; були навіть верблюди власного хову! Маєток той приносив 1,200,000 зл. річного доходу, як на ті часи, величезна сума. Але й видатки були співмірні: кн. Костянтин збудував 600 церков, 20 монастирів, заложив академію, збудував друкарню, фабрику паперу, латинський костел парафіяльний (1582), мечет для татарів, синагогу".⁷

Як можемо судити, володіння справді великі. І, очевидно, саме за ці багатства М. Костомаров в "Історії України..." називає князя В.-К. Острозького "знатним паном", підкреслюючи його гордість і докоряючи, що той виявляв неощадливість, бо "платив велику суму самому каштелянови тільки за те, що сей два рази в рік мав стояти за його кріслом під час обіду", або "для оригінальності, він держав на своїм дворі прожору, котрий дивував гостей тим, що з'їдав неймовірну кількість страви".⁸

До того ж, професор П. Саух у новому і досить ґрунтовному дослідженні "Князь Василь-Костянтин Острозький" наводить зовсім іншого плану вислови про князя, його сучасників та наступників. Наприклад, судження Острозького літописця: "...був великий милостник набоженства грецького, монастирі побудовал..., бул богобойний, нищелюбивий, смиренний, приступний каждому і наубогшему..."; або вислів Захарії Копистенського: "первий mezi княжатами роськими, великий заступ і потіха всього народу руського, мур желізний на украйнах, страх і трепет татарам, слава і свіча ясновітлая королевства Польського, оздоба і окраса сеймовая, всіх публічних з'їздов око і сила потужная ... постава вспанялая; муж обичаїв царських, ласкавості і цнот побожних повний"; чи оцінка А. Закревського: "Костянтин Костянтинович князь Острозький воевода Київський, маршалок Волинський і проч., муж благочестивий, розумний і легко приступний...".⁹

Заслуги князя Василя-Костянтина в галузі освітній полягають у заснуванні та утримуванні ним Острозької академії. Більшість вчених схильні роком її відкриття вважати 1576, хоч у чисельних

працях цей час розширено від 1575 до 1580 р. Незважаючи на те, що найперші документальні згадки констатують різні назви цього навчального закладу ("ліцей", "училище", "академія", "школа"), Іван Огієнко вважає його першим вищим навчальним закладом на Україні,¹⁰ а М. Грушевський писав, що академія "...лічиться першим огніщем нової освіти, нового шкільництва, нового духовного життя...".¹¹

Академія стала справою життя князя Острозького. Він постійно опікувався нею, надаючи кошти та "привілеї" на утримання викладачів, створення бібліотеки, організацію навчального процесу.

Першою ж фундаторкою навчального закладу вважається його племінниця Гальшка, яка у своєму тестаменті (заповіті), написаному у березні 1579 р. у м. Турові і занесеному до Луцької земської книги, записала "на шпиталь і академію Острозьку "шест тысячей грошей личбы литовской".¹²

Це була велика підтримка. Ще була фундація онуки князя з лінії сина Олександра Анни-Алоїзи (пізніше вона спричинилась до повного закриття навчального закладу), а у 1585 р. сам князь Острозький передає на шпиталь (а частина коштів звідти використовувалась на академію) м. Сураж та 8 сіл. Це було здійснено на Варшавському сеймі і затверджено королем.

В академії викладалися латина, грецька і слов'янська мови. Першим ректором був Герасим Смотрицький, батько Мелетія Смотрицького, який тут навчався, й у 1619 р. видав відому "Граматику словенску". Працювали тут (окремі спочатку і навчалися) Андрій Римша (білорус), Ян Ляташ (поляк), Даміан Наливайко, греки Кирило Лукаріс, Никифор Парасхес-Кантакузин, Мосхопул, Раллі Палеолог, Феофан Грек та інші. Навчалися в академії гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, Йов Борецький, Захарія Копистенський, які стояли біля витоків Київського братства і братської школи.

Одночасно із освітою князь Василь-Костянтин починає розвивати в Острозі і друкарство, запросивши 1575 р. зі Львова до "міста мудреців" Івана Федорова (Федоровича) і навіть заснував для її потреб власну папірню. Це була перша в Україні стаціонарна друкарня, яка проіснувала майже півстоліття. За підрахунками Я. Ісаєвича, тепер відомо 28 видань Острозької друкарні за весь час її існування загальним обсягом 1527 друкованих аркушів.¹³

Першим Острозьким друком вважається "Буквар", виданий 1578 р. із передмовою самого Івана Федорова. Він орієнтований не на початкове навчання грамоти, а на підготовчі класи у самій академії, оскільки містить у собі грецькі та церковнослов'янські тексти для перекладу і вивчення. У 1581 р. виходить поетичний твір Андрія Римші "Хронологія" та славетна

"Острозька Біблія", над списком якої цілий гурток вчених працював кілька років. У той час наступу унії й насильного окатоличення таке видання мало надзвичайно велике значення, оскільки до того українці повної Біблії слов'янською мовою взагалі не мали.

Огієнко з цього приводу зазначає: "Думка видати повну Біблію повстала давно в кн. Костянтина Острозького, бо потреба в ній була пекуча і на неї вказували князеві з усіх сторін. Не треба забувати, що стара наша культура базувалася найбільше на Біблії, без неї не було взагалі духовного життя, тому брак повного Св. Письма відчувався тоді на кожному кроці, особливо ж у нас, коли почалася релігійна боротьба й полеміка".¹⁴ Також про це можемо читати у книзі І. Огієнка "Історія українського друкарства".¹⁵ У передмові до "Острозької Біблії" князь Василь-Костянтин просить прийняти її "не яко річ земну, але як дар небесний". Дійсно, майже на два століття це була єдина повна слов'янська Біблія, якою користувалися не лише українці, а й інші слов'янські народи.

Можна назвати й інші цінні видання Острозької друкарні, значення яких для того часу і в тому числі для навчання в академії було немалим. Це два полемічні твори Г. Смотрицького "Ключ Царства Небесного" і "Календар римський новий", надруковані в одному томі, написані 1587 р. (рік видання невідомий, бо до нас дійшли тільки варіанти без вихідних даних); "Книжниця в шести розділах" В. Суразького (Малюшицького), надрукована 1598 р.; оригінальна праця Даміана Наливайка "Лікарство на оспалий умисел чоловічий" та інші.

Значення Острозької друкарні, як і академії, для України і в той час, й досьогодні надзвичайно велике. Заснувавши перший вищий навчальний заклад, друкарню, створивши немалу наукову бібліотеку, зорганізувавши плідний науковий гурток, князь В.-К. Острозький виступає як натхненник та найщедріший меценат культури та освіти.

Сам князь Острозький дожив до глибокої старості й помер 13 лютого 1608 року на 81-му році життя.

Вчені неодноразово ставили питання (чи не риторичне?), де був похований князь Василь-Костянтин. Навіть не маючи додаткових джерел, можна з великою вірогідністю припустити, що поховано його було у родовій Замковій церкві, як і належало за традицією. Митрополит Іларіон на підтвердження цього наводить принаймні три джерела: Часослов 1612 р. ("Положен в Церкві Соборной Острозькой"); дослідження П. Батюшкова ("Костянтин Костянтинович був похований у фамільному гробі, в Замковій Церкві в Острозі"); свідчення дослідника Волині єпископа Никона

Рклицького ("Тіло князя Костянтина Острозького було поховане під домовою церквою...").¹⁵ Більшість вчених сходяться на думці, що його викрали уніати (деякі навіть припускають причетність до цього згаданої вище Анни-Алоїзи), вивезли за кордон і знищили, бо і після смерті, очевидно, князь наганяв на них страх, а, можливо, вони боялися його канонізації.

Після цього для України настали не найкращі часи, які протривали понад століття, поки в Києві постав інший освітньо-культурний центр, звідки духовна енергія розійшла по всій Україні — Києво-Могилянська академія.

Це дуже загальний опис діянь великого і славного українського князя В.-К. Острозького. Він залишив для нащадків такий спадок, який і сьогодні є для нашої держави духовною основою. І найбільша справа його життя — Острозька академія — дійсно, як фенікс із попелу, воскресла, перетворившись на сучасний вищий навчальний заклад Національний університет "Острозька академія", який гордий своїм минулим і пам'ятає своє коріння та своїх засновників.

Переоцінити значення цієї постаті для України важко. І хоч князь був звичайною людиною з властивими кожному хитаннями та недоліками, проте його великі справи і його слава заступають їх для нашого покоління. З глибини століть постає перед нами могутній князь-захисник рідної землі, рідної віри, культурний та освітній діяч, мудрий правитель, і пам'ять про нього не померкне у віках.

Жанна Янковська

1. Митрополит Іларіон. Князь Костянтин Острозький і його культурна праця: Історична монографія. — М. П. "Світязь", 1992. — Репринт видання 1958 р. — Кенора-Онт. — С. 8. 2. Цит. за: Митрополит Іларіон. Князь Костянтин Острозький і його культурна праця... — С. 40. 3. Острозька академія XVI—XVII ст.: Енциклопедичне видання. — Острог, 1997. — С. 129. 4. Шумовський П. Остріг. Історичний нарис. — Маргет-Англія, Вінніпег-Канада, 1964. — С. 71. 5. Костомаров М. Історія України в життєписах визначніших єї діячів. Переложив Олександр Барвінський. Накладом Книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, 1918. — Репринтне видання. — К., 1991. — С. 169. 6. Митрополит Іларіон. Князь Костянтин Острозький і його культурна праця... — С. 42, 43. 7. Шумовський П. Остріг... — С. 76, 77. 8. Там само. — С. 170. 9. Саух П. Думки про князя Василя-Костянтина Острозького // Саух П. Князь Василь-Костянтин Острозький. — Рівне, 2002. — С. 155, 156. 10. Митрополит Іларіон. Князь Костянтин Острозький і його культурна праця... — С. 46. 11. Цит. за: Шумовський П. Остріг... — С. 77. 12. Острозька академія XVI—XVII ст. — С. 126. 13. Ісаєвич А. Премники першопечатника. — М., 1981. — С. 19. 14. Митрополит Іларіон. Князь Костянтин Острозький і його культурна праця... — С. 133. 15. Там само. — С. 61.